
НА ДОПОМОГУ ВЧИТЕЛЮ

УДК 001(477)(092)

О. М. Завальнюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

**ІВАН ОГІЄНКО — ТВОРЕЦЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ,
ФУНДАТОР І РЕКТОР КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

У статті окреслено біографічні параметри постаті Івана Огієнка, акцентовано увагу на його державотворчій, науковій та освітньо-педагогічній діяльності.

Ключові слова і словосполучення: українізація, національна освіта, митрополит.

Іван Іванович Огієнко народився 14 (2) січня 1882 року у містечку Брусилів Радомисльського повіту Київської губернії в селянській родині. У 1896 році закінчив місцеву початкову школу, вступив до Київської військово-фельдшерської школи. З 1900-го служив помічником лікаря у шпиталі. 1903 року екстерном склав іспити на матуру при класичній гімназії в м. Остріг на Волині, що дало підставу вступити на медичний факультет університету св. Володимира. Паралельно слухав лекції на історико-філологічному факультеті того ж навчального закладу. Зрозумівши, що його покликанням в філологія, переводиться на цей факультет.

Як студент-філолог, познайомився і близько зійшовся з такими видними українськими діячами, вченими, як Є.Тимченко, К.Михальчук, П.Житецький, Б.Грінченко, М.Грушевський, В.Перетц. У професійному плані визначальною для Івана була участь у просемінарі (1904-1907 р.) та семінарі з російської філології (1907-1914 рр.), якими керував професор В.Перетц. Тут він опановує такі важливі науки як джерело- та книгознавство, практично займається архівною та бібліотечною справою, формується як лінгвіст та історик мови і культури.

У 1909 році, захистивши кандидатську працю «Ключ Розуміння» Іоанікія Галятовського», закінчив університет з дипломом першого ступеня, став дійсним членом Українського наукового товариства. 1912 року поповнив ряди історичного товариства Нестора-Літописця, став членом-кореспондентом Товариства любителів давньої писемності (Санкт-Петербург).

Як талановитого випускника, Рада історико-філологічного факультету університету св. Володимира рекомендувала І.І.Огієнка для підготовки до викладацької праці. Однак, на той час Іван Огієнко вже мав тавро «українського сепаратиста», тому Міністерство народної освіти Росії його не затвердило в якості професорського стипендіата. Довелося займатися учительською працею, спочатку в Київській комерційній середній школі, а з 1914 р. — в чорносотенній гімназії М.Стельмашенка.

У 1910-1912 рр. навчався на Вищих педагогічних курсах в Києві, де розширив свій педагогічний кругозір. На початку 1911 р. появився міністерський наказ про зарахування І.І.Огієнка професорським стипендіатом і призначення йому стипендії в розмірі 1200 руб. на рік.

Упродовж 1914 — на початку 1915 років він успішно склав магістерські іспити з церковнослов'янської, російської, польської і сербської мов, історії російської та європейської літератур (всі — на «відмінно»), здобув звання приват-доцента кафедри російської мови і літератури університету св. Володимира.

Через евакуацію закладу до Саратова Іван Іванович не зміг відразу приступити до викладацької праці. Університет повернувся до Києва у 1916 році, і І.І.Огієнко взявся за викладання дорученого йому курсу «Історія східно-слов'янського наголосу» (2 години на тиждень).

Революція 1917 року демократизувала суспільно-політичне життя і в Росії, і в Україні. Було знято заборону на українське слово. Іван Іванович використовує нові політичні умови життя українців, підготував і видав знакову для українського національного відродженні роботу «Рідна мова в українській школі». Автор, якого українофоб О.Щоголів ще у 1912 році назвав «патентованим українцем» через «заповзятість до українознавчої діяльності», відкрито заявив: *«Мова — це наша національна ознака, в мові — наша культура, ступінь нашої свідомості. Це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національного організування. Мова — душа кожної національності, її святощі, її скарб. І поки живе мова — житиме й народ, як національність. Не стане мови — не стане й національності, і вона розпорозить між дужчим народом...»*

Ми повинні більше знати свою мову, бо завжди в силі того знання і сила національного руху, сила національного самоосвідомлення».

Сподіваючись на загальне вивчення рідної мови в українських школах, Іван Іванович склав програму її викладання, а також покажчик літератури до вивчення, історію і закон українського правопису, орфографічний словник української мови.

Першу відозву Центральної Ради «До Українського народу» від 9 березня 1917 року, у якій зокрема йшлося про «заведення рідної мови по всіх школах, од нижчих до вищих...», він сприйняв як довгоочікуване відродження, як керівництво до дії, і вже у квітні розпочав виклади курсу історії української мови студентам історико-філологічного факультету університету св. Володимира власне українською мовою, без отримання на те офіційного дозволу Ради професорів. Це сміливе починання підтримав професор Шаровольський. Проте у своїй більшості професорська корпорація русифікованого університету зустрівла ініціативу двох викладачів-українців із шаленим спротивом.

Попри усе, було доведено можливість україномовного навчання у вищій школі взагалі і університеті св. Володимира зокрема. Для останнього це було, без перебільшення, знаковим, адже професор цього закладу Т.Флоринський впродовж десятиліть доводив, що української мови немає, а тому, мовляв, і нічого дискутувати про її університетське майбутнє.

Про недопустимість запровадження української мови у вищих навчальних закладах йшлося зокрема у горезвісному «Протесті Ради університету св. Володимира», прийнятому у липні 1917 року. Російська професура в Україні була сильно стурбовано тим, що *«керівники українського руху (Центральної Ради. — Авт.) прагнуть до повної політичної відчуженості і відокремлення від решти Росії тих областей, які вони називають українськими»*, а також намагаються надати українській мові статус державної, відчинивши для неї двері у навчальні заклади. Останню обставину розцінювали як справжню нісенітницю, адже, на переконання професури, української мови як органічного продукту історичного розвитку і засобу внутрінаціонального спілкування не було, немає і не може бути, вона *«штучно витворена з певним і явним розрахунком на те, аби зробити її якомога не схожою на загальноросійську мову...»*

З надією на початок українізації вищої школи в Україні сприйняв І.І.Огієнко два всеукраїнських учительських з'їзди, які відбулися у Києві в квітні і серпні 1917 року. На останньому він зробив доповідь про вивчення в школі рідної мови. А під час засідання секції діячів вищої школи, що працювала на з'їзді під головуванням М.С.Грушевського, доповів про «Найперші завдання української філології».

Перебуваючи під враженням форуму, зокрема, його звернення до Центральної Ради посприяти, «щоб у вищих школах на Україні були заведені виклади курсів на українській мові», 17 серпня 1917 року І.І.Огієнко направив до крайового органу влади свою записку під назвою «Про українські катедри. На увагу Центральної Ради», де передусім привернув увагу до можливості появи чотирьох українознавчих кафедр (української мови, літератури, історії України та історії західно-руського права) у трьох російських університетах в Україні — св. Володимира, Харківському і Новоросійському, дозвіл на відкриття яких дало Міністерство народної освіти ще на початку революції. Автор записки наголосив, що *«українські катедри мають вели-*

ку вагу в нашій національній житті», вони «будуть нам тими першими огнищами, що стоятимуть на сторожі коло рідної культури. Це будуть перші й найцінніші щаблі до нової українізації університетів на нашій рідній землі». І далі розмірковував про перспективи: «Українська катедра стане осередком відомої науки, буде провадити цю науку вперед, вестиме її на користь та на спожиток рідному краю. Коло кафедри згуртується вся наша молодь, що завше бажає оддати свої сили рідній Україні. Розпочнеться велика культурна праця не тільки в самому університеті — піде робота і поза Університетом, проте й там осередком стане українська катедра. Українські семінарії розпочнуть культурну наукову роботу не тільки в самому Університеті, але й поза стінами його, і до їх пристануть, крім студентів і всі, хто офіційно не можуть працювати в Університеті. Такі семінарії та гуртки знаходяться коло вивчення нашої мови, літератури, нашої історії та права».

Наведені судження І.І.Огієнка прямо перегукуються з положеннями статті М.С.Грушевського «Справа українських кафедр і наші наукові потреби» (1907 р.) Автор за 10 років до революції прогнозував, що в Наддніпрянській Україні справа із запровадження в університетах українознавчих предметів *«протягнеться на довгі роки, як і справа українських кафедр в Галичині, й довго ще буде займати українську молодіж, і українську суспільність, включно до свідоміших частей народніх мас».* І все ж, він пропонував боротися за запровадження *«українських викладів по вищих школах України, в першій лінії по університетах, певних предметів, найбільше інтересних і цінних з становища українського культурного життя».* Йшлося про українську мову, літературу й фольклор, історію українського народу й української творчості з найдавніших часів, допоміжні історичні дисципліни (палеографія, дипломатика, сфрагістика та ін.), історію української штуки (мистецтва), археологію України, етнологію й антропологію української людності, українське кодифіковане й звичаєве право, політичний та адміністративний устрій різних регіонів української території, фізичну географію, економіку і статистику України, статистику й медичну географію.

Наголосивши на значенні українознавства в університетських аудиторіях, І.І.Огієнко з гіркотою констатував, що *«українських кафедр нема, і не тільки нема, але й не відаємо коли вони будуть».* Підстави для такого невтішного прогнозу давав, зокрема, університет св. Володимира, який замість кафедр (викладають професори) запровадив приватні (необов'язкові) курси з українознавства (історія української мови, українська література, історія України), на яких мали викладати приват-доценти. *«Що то значить?»*, — запитує сам себе І.І.Огієнко. І відповідає: *«От що: слухатиме ті курси тільки той, хто захоче, а прослухавши, ніякого іспиту не складатиме. В число обов'язкових оповіщених курси не, входять... Більшості їх (студентів. — Авт.) доводиться десь на стороні добувати собі засоби до життя, добувати всякою службою, всякою роботою, де тільки можна. Отже, такий студент бодай прослухав [би] обов'язкові його курси; що йому вже мудрувать коло якихсь там приватних наук...».*

Непокоїло молодого вченого й те, що кожний курс українознавства оголошувався лектором на свій власний розсуд, без погодження з іншими, що неминуче мало привести до небажаних накладок і завадити зацікавленій частині студентської молоді прослухати всі запропоновані дисципліни.

Щоб виправити такий невтішний стан із запровадженням українознавства в російських університетах України, І.І.Огієнко запропонував Центральній Раді здійснити такі невідкладні заходи: 1) *«негайно подбати, аби якнайвидше закласти українські кадетри, — справжні катедри з повною програмою, повною кількістю годин, з відомим офіційним штатом, як то єсть на кожній кафедрі»*; 2) *«подбати, аби ці катедри було заведено ще в цьому семестрі — тоді студенти зможуть образу ж взятись за українську науку та свою спеціальність...»*; 3) допустити до українознавчих кафедр приват-доцентів, як це зроблено на трьох нових історико-філологічних факультетах Пермського, Саратовського і Томського університетів.

Центральній Раді І.І.Огієнко відводив вирішальну роль у проведенні українізації російських університетів в Україні. *«За справу цю повинна клопотатись тільки саме Центральна Рада, тільки Рада, — наполягав І.І.Огієнко, — бо іншому нема кому»*.

Невідомо як швидко записка попала до рук керманців українського національного руху і чи взагалі попала. Український історик В.П.Ляхощкий вважає, що апарат УЦР переадресував її Генеральному секретарству освіти на чолі з І.М.Стешенком. У будь-якому випадку 18 серпня 1917 року на засіданні Малої Ради, де розглядалася Докладна записка Коаліційної Ради Київського студентства, у якій йшлося про реакційну роль професури університету св. Володимира, питання українізації вищої школи у зв'язку із зверненням І.І.Огієнка не піднімалося взагалі. Як зазначив член Малої Ради Зарубін, *«це питання іншої площини»*. Пояснення такої нерішучості знаходимо у Голови УЦР М.С.Грушевського. У своїх *«Споминах»* він, розповідаючи про ті часи, зауважував, що *«ще слабо й несміливо почували себе наші українські головачі супроти... російських тверджень. Російські круги, що мали свої рахунки з сею (університету св. Володимира. — Авт.) чорносотенною професурою (речником її виступав Зарубін, якийсь доцент чи асистент політехнікуму), не від того були, щоб українськими руками погромити сю страшну чорносотенну професуру, сподіваючись, зайняти їх місце... Але українцям боязко було підіймати руки на такі високі місця... Я думаю, що українська наша влада так і не здужала б провести українізацію вищої школи. Занадто багато було все-таки побожного страху перед різними фетишами старого ладу»*.

З червня 1917 р. І.І.Огієнко прилучився до справи організації в Києві Українського народного університету. Він увійшов до складу комісії із заснування цього навчального закладу і разом з іншими українськими науковцями (професор Г.Р.Павлуцький, приват-доценти О.С.Грушевський, Ф.Л.Сушицький, І.С.Свенціцький) мав доручення виробити штати і навчальний план історико-філологічного факультету.

тету. Документи розробили дуже швидко. У блоці українознавчих дисциплін, які належало вивчати студентам-філологам, значилося й історія української мови, викладання якої згодом доручили І.І.Огієнку. А 24 вересня його було обрано секретарем історико-філологічного факультету.

5 жовтня 1917 року на святі офіційного відкриття Київського народного українського університету Іван Іванович, за дорученням керівництва навчального закладу, виступив перед професурою, студентами і гостями з лекцією на тему «Українська культура», якою нагадав всім — і друзям, і недругам, — що є такий народ, є така культура, а отже українці вправі розраховувати на своє історичне право збудувати власну державу. Наприкінці виступу лектор наголосив: *«В день великого нашого національного свята, в той день, коли закладаємо новий Університет, нове наукове огнище, я і хотів пригадати вам про українську культуру. Нехай же огнище наше стане на чолі цієї культури, нехай веде її вперед, нехай покаже всьому світові всю силу нашого таланту та нашої вдачі... Нехай же нове огнище наше освітить нам і тепер тернистий наш шлях, нехай освітить нам більше, бо край цьому шляху вже видно, вже благословило на день, вже видно обітовану землю, про яку віки марили кращі сини України...»*.

Лекція викликала велике захоплення присутніх. За згодою І.І.Огієнка, Генеральний секретар військових справ С.В.Петлюра розпорядився віддрукувати її текст 100-тисячним накладом й розповсюдити серед українізованих частин російської армії для підвищення національної свідомості солдатів-українців. Керівництво новоствореного українського народного університету вирішили запровадити для студентів історико-філологічного факультету навчальний курс під назвою «Українська культура». Розроблення його доручили І.І.Огієнку, зрештою, він і прочитав його у 1917-1918 академічному році. 1918-го у столичному видавництві Є.Череповецького вийшла з друку однойменна книжка.

Сам факт відкриття українського університету І.І.Огієнко сприйняв як довгоочікувану подію національного значення. Його надзвичайно втішило те, що заклад, *«як український, ... надав велик[ого] значення наукам українознавства, як національний — обслуговує потреби переважно українського народу і взагалі всієї людності на Україні, разом з тим, як всякий Університет, намічав широкий обсяг наукових предметів викладання, як і Університети інших народів»*. Відтепер домагання науковців щодо відкриття кафедр українознавства, на перший погляд, немов би втратили актуальність. Однак питання українізації старої вищої школи не було розв'язане, а тому пропозиції М.С.Грушевського, І.І.Огієнка, інших українських діячів про запровадження паралельних кафедр українською мовою в російських університетах знімати з порядку денного культурно-освітнього розвитку було передчасно.

У Київському народному українському університеті Іван Іванович був членом Ради лекторів і входив до складу таких комісій як бібліотечна і розбудови мережі українських університетів. Він з великою

увагою стежив за національною освітою, ставленням російських вищих шкіл в Україні до процесу національного відродження після проголошення УНР, вважав, що українська влада зможе якнайповніше забезпечити розвій паростків національної вищої освіти до належно організованої функціонуючої системи, яка відповідатиме інтересам українців, потребі їх входження до сім'ї європейських народів.

24 (11) березня 1918 року Рада лекторів КНУУ заслухала звіт про діяльність департаменту вищої і середньої школи Міністерства освіти (Генерального секретарства освітніх справ) з листопада 1917 до березня 1918 рр., з яким виступив Ф.П.Сушицький. Під час дискусії І.І.Огієнко виступив досить різко. Він наголосив: «... *Те, що було зроблено Міністерством досі, є або дуже мізерне, або тільки викликає жаль... По університетах щодо українізації поки що нічого не зроблено, а між тим рік учебний кінчається... В Академії Духовній також нічого не зроблено на зустріч українізації... Велика хиба Міністерства, котре підтримало Російську Академію та єврейські семінарії... Те, що робило Міністерство освіти — мляве*», треба аби воно вдалося до твердого курсу.

І.І.Огієнко був свідомий того, що в молодій, нестабільній державі, якій відразу довелося відстоювати свій суверенітет, виправити успадковане від російського режиму становище в галузі освіти досить непросто. Бачив він і той опір, який чинила українізації і російська професура, і педагогічні колективи шкіл, і значні групи зрусифікованого населення. Тому і обстоював необхідність твердого державного курсу на створення усіх ланок національної освіти — від нижчої до вищої. Йому, одному з кращих випускників університету св. Володимира, було боляче усвідомлювати, що цей потужний заклад зусиллями професорської корпорації впирається історичним домаганням українців, виявляє до них неприховану ворожість, стурбована появою атрибутів української державності.

Гетьманська влада заблокувала спробу реформування російських університетів в Україні, натомість взяла курс на створення власне українських вищих шкіл, ставлячи їх у нерівне становище із старими університетськими закладами, традиції і сила яких накопичувалися впродовж багатьох десятиліть. Як зазначав ректор Є.В.Спекторський, «*в період з березня 1918 до лютого 1919 року над університетом св. Володимира нависла небезпека українізації. Але йому вдалося зберегти свій російський характер*». Авангард української інтелігенції, до якої належав й І.І.Огієнко, сприйняв цей факт як тимчасову поразку національно-патріотичних сил, які були настроєні рішуче реформувати стару систему освіти.

Ще до гетьманського перевороту 22 березня по ст. ст. (4 квітня по н. ст.) І.І.Огієнко в складі делегації київських професорів побував у Кам'янці-Подільському — губернському центрі Подільської губернії. Університетська комісія, створена з числа гласних міської думи, представників «Просвіти» і двох наукових товариств, продемонструвала гостям ряд приміщень, де можна було б розмістити пропонований нею університет, земельну ділянку, на якій з часом можна було звести

університетський будинковий комплекс. Потім відбулося спільне засідання київських і кам'янецьких діячів освіти, науки і культури, під час якого домовилися про структуру майбутнього університету, чисельність студентів I курсу, слухачів підготовчого відділення, а також механізм фінансування робіт, пов'язаних із відкриттям закладу.

Увечері того ж дня в міському театрі І.І.Огієнко виголосив лекцію на улюблену тему — «Українська культура». Секретар Університетської комісії О.М.Пашенко, яка знаходилася тоді в переповненому залі, залишила свої незабутні враження від почутого: *«Усі слухали, затаївши Духа... Небувале свято в історії Кам'янецьчини! Українські професори (крім І.І.Огієнка, виступали І.М.Ганицький, В.В.Дуб'янський і К.Д.Титаренко. — Авт.) українською мовою перший раз на українській (кам'янецькій. — Авт.) землі голосять слово про українську культуру, історію, націю...»*

18 травня 1918 року, вже за нової державної влади, Рада лекторів КНУУ вирішила *«обрати відповідальну людину, котра відповідала б за справу відкриття з 1-го червня (1918 року. — Авт.) філіала Київського українського університету в Кам'янці»*. В результаті проведених виборів на альтернативній основі нею став І.І.Огієнко («за» — 14, «проти» — 5), який погодився переїхати до Кам'янця-Подільського на 2 роки при умові, що у Києві за ним буде збережена кафедра. По суті, цю нову якість професійної діяльності Івана Івановича можна було прирівняти до статусу в.о. ректора. Нелогічність формулювання назви нової посади І.І.Огієнка відразу помітили в Міністерстві освіти і зробили відповідні зауваження ректору КНУУ. Через це, 22 травня Рада лекторів знову повернулася до згаданого питання. І.М.Ганицький запропонував призначити Івана Івановича *«в.о. ректора Кам'янецького Університету згідно з пропозицією п. Міністра освіти»*. Після коротких дебатів Рада одногосно висловилася за те, аби *«рахувати людину, відповідальну до своєчасне відкриття Університету в Кам'янці на Поділлі, ідентичною з в.о. ректора Університету»*.

20 червня 1918 року при Міністерстві освіти й мистецтва Української держави розпочала роботу Комісія з вищих шкіл і наукових інституцій України під головуванням академіка В.І.Вернадського, до якої запросили також І.І.Огієнка (для участі у розгляді питань, що стосувалися Кам'янець-Подільського університету).

Вже через 4 дні, 24 червня, Іван Іванович доповів комісії про становище, пов'язане із заснуванням університету в адміністративному центрі Поділля, обґрунтував необхідність закласти тут саме український університетський заклад. Пропозицію прийняли одногосно. В.о. ректора і юрисконсульту Уляницькому доручили з'їздити до Кам'янця-Подільського, аби *«цілком конкретно з'ясувати питання про ті обіцянки, які дають університету місто і земство і перетворити ті обіцянки в зобов'язання юридичного характеру, звернувши увагу на закріплення окремим актом землі не менше 50 дес. за університетом»*.

5-6 липня 1918 року Іван Іванович побував у відрядженні. На місці він провів велику підготовчу роботу. Передусім зустрівся з уні-

верситетською комісією міської думи, якій повідомив, що комісія В.І.Вернадського визнала за необхідне якомога швидше відкрити Кам'янець-Подільський університет. Від себе додав: «... *Висока школа для губернії — це придбання величезного національно-культурного значення; для міста Кам'янця — це висока честь і основа майбутнього його розвитку культурного та економічного. Тому до праці коло організації Університету мають стати всі інституції та всі люди, що розуміють значення справи й можуть їй реально допомогти*».

І.І.Огієнко мав зустріч з рабином місцевої єврейської громади Оксманом, якому пообіцяв добитися відкриття в майбутньому закладі кафедри юдознавства і виділити для єврейської молоді до 25 відсотків усіх студентських місць. Взамін отримав запевнення, що громада збере на потреби навчального закладу не менше 100 тис. руб.

У розмові з головою польських громадських організацій лікарем Т.Заленським в.о. ректора дав згоду добитися відкриття кафедри полонознавства, а також пообіцяв приймати на навчання польську молодь без будь-яких обмежень і виділяти їм державні стипендії. Польські організації, зі свого боку, мали б підтримувати університетський проект і зібрати для його реалізації 50 тис. руб.

До Києва І.І.Огієнко привіз цінні постанови: міської думи — про асигнування на потреби нового навчального закладу 1 млн. руб., виділення під нього 100 дес. міської землі, передачу під університет (до збудування власних приміщень) триповерхового будинку міської технічної середньої школи, список членів університетської комісії; губерньської народної управи — про асигнування закладу 1 млн. руб. сумарно на 5 років (по 200 тис. руб. щорічно).

11 липня 1918 року комісія В.І.Вернадського заслухала звіт Івана Івановича про результати поїздки до Кам'янця і висловила йому подяку. Для формування факультетів Кам'янець-Подільського державного українського університету утворили спеціальну підкомісію (7 осіб) на чолі з професором Д.І.Багалієм. Її членом став також І.І.Огієнко.

Щоб пришвидшити ремонт приміщень, переданих університету і непридатних для навчальної праці, Іван Іванович звернувся за допомогою до міністра освіти і мистецтва М.П.Василенка. Той, як член уряду, направив відповідне клопотання Головному уповноваженому із управління і ліквідації інституцій та організації воєнного часу з проханням *«Допомогти в.о. ректора Українського Державного Університету в Кам'янці на Поділлі... в справі можливого... переведення деякого майна, ліквідуємого Союзами земств і городів, а може й помешкань, як, наприклад, лазарети та їх обладнання у Кам'янці...»*.

Комісія В.І.Вернадського повернулася до питання про Кам'янець-Подільський університет 26 липня 1918 року і без будь-якого тертя ухвалила в останньому читанні україномовний варіант законопроекту про заснування закладу. 5 серпня його ухвалила Рада Міністрів (було вилучено із законопроекту дві статті). А наступного дня Міністр освіти й мистецтва повідомив, що І.І.Огієнко командириться до КПДУУ з 1 липня 1918 року на два роки для виконання обо-

в'язків ректора, із залишенням за ним посади приват-доцента в університеті св. Володимира і професора в Київському державному українському університеті. Згоду обох ректорів названих закладів було отримано напередодні.

У порозумінні з М.П.Василенком і членами підкомісії з відкриття КПДУУ ректор проводив роботу із формування професорсько-викладацької корпорації. На його пропозицію деканом фізико-математичного факультету 15 серпня було призначено професора П.М.Бучинського, що більш як 20 років викладав у Новоросійському університеті, а у 1918 році мешкав у Кам'янці-Подільському. Тоді ж приват-доцентами університету стали молоді київські вчені М.О.Драй-Хмара та Л.Т.Білецький. Через два дні на роботу до Кам'янця було переведено професора латини Ніжинського історико-філологічного факультету, російськомовного чеха В.І.Петра.

Паралельно з цим ректор добивався виділення для облаштування університету, його навчальних кабінетів різних матеріалів і устаткування. Так, вразе побувавши у Гетьмана України П.П.Скоропадського, він вийшов з дозволом на безперешкодне отримання з демобілізаційних складів колишньої російської армії, що знаходилися у Кам'янці-Подільському, необхідного майна і матеріалів. Після того він звернувся до військового міністра, аби той дозволив взяти з кам'янецького складу 600 пудів колочого дроту для обгородження садиби (100 дес.), на якій збиралися спорудити університетські будинки.

17 серпня П.П.Скоропадський затвердив ухвалений Радою Міністрів закон про заснування з 1 липня 1918 року Кам'янець-Подільського державного українського університету. Щасливий І.І.Огієнко того ж таки дня, з хвилюванням і піднесенням, телеграфував заступнику голови університетської комісії професору П.М.Бучинському: *«Гетьман затвердив Університет. Слава Україні! Слава робітникам щирим! Скоро приїду, привітаю місто»*.

Всі міські чиновники, причетні до роботи з відкриття університету і формування його матеріально-технічної бази, влаштували Івану Івановичу, який прибув до Кам'янця 3 вересня 1918 року, пишну зустріч.

На засіданні університетської комісії ректор повідомив зміст закону про заснування університету, розмір кошторису, відпущеного закладу на друге півріччя 1918 року — 899200 крб., доповів про хід вирішення питання із відкриття у першому навчальному році богословського факультету. Комісія винесла своєму голові «подяку та славу». На пропозицію І.І.Огієнка було утворено три підкомісії: 1) із ремонту університетського будинку і придбання меблів, 2) із забезпечення університету дровами і 3) із складання церемоніалу відкриття закладу (сюди обрали ректора), а також погодилися з його пропозицією організувати для студентів бурсу і їдальню. Ректор закликав усіх *«до дружної праці, бо саме тепер настав той момент, коли комісія повинна напружити всі сили, щоб можливо швидко відкрити Університет й збудувати власні помешкання для Університету»*.

У наступні дні І.І.Огієнко займався питаннями розмежування приміщень навчального корпусу і флігеля між університетом і техніч-

ною середньою школою, ремонтом аудиторій, кабінетів і поверхів, організацією товариства допомоги незаможним студентам, підготовкою сценарію урочистостей з нагоди відкриття закладу. Щодо останнього, то він заявив: *«В бувшій Росії цілі покоління вичікували і не доживали до такого в першу же добу життя надзвичайного свята науки, а на нашу долю випадає це торжество в першу ж добу життя нашої молодії держави, і тому необхідно найкраще, найвиразніше заманіфестувати свою радість не тільки одному м. Кам'янцю, але всій Подільській землі і перед всею Україною»*. Також він запропонував оголосити про цю подію на всю державу, сам же брався за розроблення змісту запрошень на свято і домогтися перед міністром освіти й мистецтва, аби 22 жовтня — день відкриття університетського закладу — було неробочим у школах міста. Губернській і міській управи він запропонував «скласти відповідні постанови та прохання про святкування в цей день інституцій м. Кам'янця», а в школах міста *«прочитати лекції учням про значення університету для освіти і взагалі для життя народу»*.

На пропозицію І.І.Огієнка вирішили запросити на свято відкриття 500 видних державних, політичних і культурних діячів України, представників зарубіжних наукових і просвітних організацій, навчальних закладів, національних утворень тощо.

11 вересня 1918 року Іван Іванович провів чергове засідання університетської комісії. Було затверджено проект статуту товариства допомоги незаможним студентам. Ректор запропонував звернутися до повітових земств та міських самоврядувань з проханням виділити кошти на студентські стипендії і допомогу на збудування будинків університету, оголосити конкурс на кращий архітектурний проект, а також здати в оренду хліборобам 15 дес. університетської землі з метою отримання додаткових коштів на функціонування закладу.

Наступного дня ректор провів чергове засідання університетської комісії з питань ходу ремонтних робіт у навчальному корпусі, їх кошторису. Необхідно було шукати джерела покриття дефіциту (59 тис. грн.). Це спонукало його звернутися за допомогою до Міністерства освіти й мистецтва.

15 вересня 1918 року збори Жванецької «Просвіти» ім. І.М.Штепшенка на Кам'янецьчині, враховуючи великі заслуги І.І.Огієнка в справі заснування університету, зарахували його своїм почесним і довічним членом та висловили прохання стати для їхньої організації «порадником і авторитетним заступником, оборонцем».

Через два дні у Києві Іван Іванович взяв участь у засіданні підкомісії із заснування богословського факультету КПДУУ. Після цього він організував відправлення запрошень на свято відкриття університету різним закордонним організаціям, вручив — київським посадовцям.

Важко вирішувались питання матеріально-технічного забезпечення закладу. Через це ректору довелось пробиватися на зустріч із самим керівником Української держави. Зроблено це було під приводом необхідності запросити його на свято відкриття КПДУУ. Геть-

ман з вдячністю прийняв запрошення, але не дав обіцянки прибути до Кам'янця 22 жовтня, *«бо побоюється, що державні справи не дозволять йому того. Коли б мав приїхати — конче зателеграфує заздалегідь»*. Щодо потреб університету, то П.П.Скоропадський дав відповідні розпорядження допомогти, бо, як він зазначив, *«чому Університетові я надаю величезне політичне і культурне значення»*.

6 жовтня І.І.Огієнко, як офіційно запрошений представник КПДУУ, взяв участь в урочистостях, присвячених відкриттю українського державного університету в Києві. Після виступів Гетьмана, міністра освіти й мистецтва і ректора КДУУ слово для привітання надали йому. З великим щирим піднесенням і святковим настроєм з нагоди цієї великої події українського національного відродження він передав низький уклін від Кам'янецького університету своєму столичному побратиму, наголосивши, що *«Україна знала вже життя з вищою школою: триста років тому зародилась у Києві Київська Могилянська академія. Тепер, після трьохвікової неволі, ми починаємо творити свою національну школу. Український нарід відзначається надзвичайною здатністю до вищої культури. Український нарід на протязі історії поривався мати свій власний університет. Не сповнились тоді сподівання...»*

І ось тільки тепер ми odkриваємо національний український університет. Цей університет купив [собі] життя кров'ю найкращих синів, працює багатьох поколінь світового українського громадянства...».

Перебуваючи у Києві, ректор всіляко рекламував свій навчальний заклад. Так, у часописі «Відродження» з його подачі було опубліковано 7 матеріалів про КПДУУ. Інше періодичне видання — «Слово» вмістило звернення І.І.Огієнка до українського громадянства, яким запросив всіх, хто співчував українській національній ідеї, на свято відкриття Кам'янець-Подільського університету.

14 жовтня 1918 року І.І.Огієнко із сім'єю переїхав до Кам'янця-Подільського і оселився в житловому будинку, що належав одночасно місцевій технічній школі і університету.

За свідченням О.М.Пашенко, ректор, дбаючи про належну підготовку до свята відкриття, вникав у кожну дрібницю, давав свої настанови і розпорядження, побоюювався, що не вистачить науково-педагогічних кадрів для початку навчального року. Того ж таки 14-го жовтня відправив листи львівським вченим Ю.Гірняку, С.Балею і І.Крип'якевичу з проханням негайно прибути до університету і зайняти посади приват-доцентів різних кафедр відповідно до наказу міністра освіти й мистецтва. В іншому листі, адресованому харків'янину М.О.Столярову, повідомляв про призначення його приват-доцентом по кафедрі математики. Дещо заспокоїв І.І.Огієнка приїзд перших викладачів — професора В.О.Біднова, приват-доцентів Л.Т.Білецького і М.О.Драй-Хмари.

18 жовтня ректор провів нараду з редакторами місцевих часописів, домовився про висвітлення університетського свята. Тоді ж Подільська губернська народна управа ухвалила рішення випустити

одноденну спеціальну газету «Свято Поділля», приурочену цій події. Щоб надати урочистостям більшої ваги, І.І.Огієнко звернувся до Гетьмана України, аби той оголосив амністію тим, хто виступав проти режиму і був ув'язнений. Однак П.П.Скоропадський не відреагував.

Ректору вдалося знайти порозуміння з єпископом Подільським і Брацлавським Пимоном в отриманні з церкви килимів і вишитих рушників для убранства внутрішніх приміщень університету. За три дні до відкриття КПДУУ І.І.Огієнко провів засідання із зарахування абітурієнтів на навчання. Студентами стали 49 дійсних студентів і 67 вільних слухачів історико-філологічного факультету.

22 жовтня заклад радо приймав більш як 200 гостей, серед яких було чимало столичних високопосадовців. Свято розпочалося літургією в університетській церкві. До університету направилися хресні походи, колони школярів. Потім відбулося урочисте засідання Ради професорів, на якому від імені Гетьмана виступив генерал Лівов. Він оголосив гетьманську грамоту, якою стверджувалося, що КПДУУ створено *«на благо для всього люду українського»*, для сприяння *«широкому відродженню нашої національної культури»*, виявлення творчих сил *«багатого духом та здібностями Українського Народу»*. Після двох виступів Лівова, а також товариша міністра освіти й мистецтва П.І.Холодного слово взяв І.І.Огієнко і передав П.П.Скоропадському щире подяку і запевнення, що університет готуватиме українську інтелігенцію: *«Наш університет, — наголосив він, — творитиме нову справу для держави, через те що має політичне та національне значення»*.

Промовці змінювали один одного. Заклад отримав чимало подарунків. Відповідаючи віншувальникам, ректор зазначив: *«Сьогодні день великого свята на Україні, і мені хотілося би сказати найкращі слова й побажання, але праця останніх днів (малася на увазі перевтома. — Авт.) не дає мені можливості сказати, і я перенесу [їх] на лекції. День, що ми переживаємо, — це день здійснення бажань України — відкриття вищої школи. Україна давно мріяла [про] вищу школу, доказом чого [є] Острозька академія та Київська академія... Заснування вищих шкіл — це перше, чим може похвастатись нарід. За один рік відкрито 200 гімназійних та вищих шкіл. Майже кожного тижня відкриваються все нові і нові школи. Наш університет закладено по новому зразкові, де фахова освіта сполучена з загальною по типові університетів Лондона й Америки. Крім вже заведених, у нас проєктується комерційний та будівельний, а також в стані утворення богословський факультет, котрий вже затвердив міністр Василенко.*

Наш університет не забуває й інших національностей і при цьому засновано катедри польського та єврейського письменства й історії.

Слава тому народові, котрий дає у своїм університеті катедри національні. Наш університет український по духові й устровеї, а наша мета: науковий досвід і виховання молоді. Університет виховуватиме українську інтелігенцію, ... буде вселяти любов до наших народів. Коли ти руський — будь руським. Коли ти поляк — будь поляком. Коли ти єврей — буди євреєм. Університет буде зв'язком між професорами та студентами, що дасть змогу працювати на користь рідної України».

Щойно відкритий заклад отримав понад 1000 привітань, більшість з яких не могла бути озвучена в залі. Підсумовуючи історичне засідання Ради професорів, ректор сердечно подякував всім за привітання, щирі побажання і допомогу університету, який той отримав на стадії формування. Насамкінець він заявив, що відмовляється від своєї ректорської платні і передає її на стипендії незможним студентам.

На сторінках місцевої преси ректор від себе і Ради професорів подякував *«всьому громадянству, що так щиро і прихильно шанувало своєю присутністю велике свято відкриття Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету»*. *«Сердечно дякуємо, — продовжував він, — також всіх шановних пан-отців, учителів й учнів, що привітали храм вищої науки в день його відкриття таким урочистим походом. Зі всіх кінців України прислано до Університету велику силу сербечних і щирих телеграфних привітань. Принесимо сердечне й щире спасибі всім, хто згадав нас в великий день всеукраїнського свята»*.

Письмові подяки було зроблено О.Кошицю, хоровій раді і всім членам першого Київського національного хору, Кам'янець-Подільському національному хору, його диригенту П.Бутовському і хоровій раді.

Настали трудові будні, сповнені значної кількості проблем, біжучих питань, які не обходили І.І.Огієнка. 24 жовтня він, турбуючись про організацію навчального процесу в університету, повідомив львів'ян М.Чайковського, І.Крип'якевича і В.Кучера, що Міносвіти задовольнило їх заяви щодо роботи в КПДУУ на посадах приватдоцентів різних кафедр й просив приступити до викладацької праці. 25 і 28 жовтня провів наступні засідання комісії із зарахування абітурієнтів, після чого студентський контингент зріс до 267 осіб.

У зв'язку з тим, що 22 жовтня стало відомо про попереднє схвалення М.П.Василенком законопроекту про заснування в структурі КПДУУ богословського факультету, що давало якусь підставу ще до появи відповідного закону оголосити прийом студентів-богословів, І.І.Огієнко звернувся до Кам'янецької єпархіальної шкільної ради з проханням пришвидшити передачу університетові у тимчасове користування будинку другокласної духовної чоловічої школи, про що з'їзд духовенства і мирян Кам'яниччини ухвалив рішення ще у серпні 1918 р.

1 листопада 1918 р. університет розпочав роботу читанням вступних і пробних лекцій не лише перед студентами і викладачами, а й перед бажаючими кам'яничанами, на що було отримано дозвіл ректора. Сам він першим прочитав лекцію з історії української мови. Як згадувала О.М.Пащенко, *«ці лекції не були стисло програмові, а більш загального змісту, громадського характеру, читалися в залі актовій для слухачів всіх факультетів, для професорів і всіх громадян, що приходили за розовим вступним (вхідним. — Авт.) квитком. Кожний професор висловлював ніби своє наукове кредо, вияснював значення якоїсь галузі науки. А всі разом відчитані лекції виявили обличчя нового Університету не тільки перед слухачами (студентами. — Авт.), але й перед громадянством. Таке наближення вищої академічної школи до широких верств населення було досить корисне. Не було недосяжних мурів, замкнених воріт, через які, щоб переступити, треба конче мати*

вимучений папірець, часто було здобутий всякою дорогою. Через поріг нового Університету міг переступити ширший загал, що прагнув науки, але не підготовлений до вищих студій».

Кам'янецький семінарист Василь Гарба, який не раз бував в університеті, згодом писав: *«Особливо ж імпонували нам лекції самого ректора університету... з української мови. Під його науковою аналізовою та цікавою манерою наша мова, така собі звичайна та часами навіть банальна, оживала, і на превелике для нас диво, виростала в поважний об'єкт наукового дослідження та аналізу поряд інших братніх (і не дуже братніх) слов'янських народів. Цікава порівняльна метода розгляду мов, посилення на стародавні санскритські джерела, широке використання етнічних відмінностей — все нам імпонувало, дивувало і сповняло гордістю за той скарб, що маємо та нічого про нього не знаємо.*

Гарячими оплесками винагороджувала аудиторія кожного разу цього улюбленого всіма професора. У захопленні та в піднесеному настрої розходились ми з такої лекції, якимось ніби по-іншому вже вимовляючи, вслухаючись та милоючись кожним буденним словом».

І.І.Огієнко, який у свої студентські роки часто зазнавав прикроців через брак коштів, намагався створити студентській молоді максималні умови для праці. Юнаків і дівчат зараховували на навчання впродовж академічного року. У листопаді 1918 р. він звернувся до міністра освіти й мистецтва з проханням збільшити кількість студентських стипендій для Кам'янецького університету.

Для молоді відкрили їдальню. Професор В.О.Біднов пізніше згадував: *«На університетські кошти заведено студентську їдальню. Кілька разів я там обідав, їжа була недорога й гарна...»*

При університеті відкрили українську гімназію для дорослих з правами учнів звичайних середніх шкіл. У 1918 р. до неї зараховували більше 100 бажаючих. Учителями тут працювали окремі викладачі університету — В.О.Біднов, Л.Т.Білецький, згодом — М.А.Чайковський. У грудні 1918 р. почесним директором закладу обрали І.І.Огієнка, який надавав йому посильну допомогу.

З осені 1918 р. ректор став однією з найбільш помітних постатей громадсько-політичного життя Кам'янця-Подільського. Він охоче брав на себе роботу, пов'язану з пробудженням у місцевих українців національної свідомості, допомагав людям, які потрапляли у скрутне становище. Зокрема, у міському театрі, де він дебютував ще під час перших відвідин міста, прочитав лекцію «Українська мова». Як авторитетного українського діяча, його обрали членом Головної управи Українського Червоного Хреста.

Наприкінці 1918-го Директорія УНР запропонувала І.І.Огієнку очолити Міністерство освіти. У телеграфній розмові з Ф.П.Швенецьким він наголосив: *«Я настільки отдався справі улаштування Кам'янецького університету, що мені надзвичайно важко залишити розпочату працю, і я дуже прошу, щоб моє ректорство було припинено на деякий час...».*

5 січня 1919 р. Директорія УНР видала наказ про призначення І.І.Огієнка міністром народної освіти із збереженням за ним поперед-

ньої посади. Приступаючи до виконання нових обов'язків, він наказав *«всім служачим (КПДУУ. — Авт.) чесно, невпинно і ретельно виконувати всі свої службові обов'язки, висловивши сподівання, що, повернувшись з часом до ректорства, він побачить університет у зразковому стані»*. У відповідь на це колектив закладу побажав Івану Івановичу *«довгої плодотворної праці на ниві народної освіти; бути тим сонцем, котре освічуватиме в цей тяжкий час темні кутки нашої Батьківщини, бути переможцем в боротьбі з народньою темрявою»*.

Першим кроком нового міністра освіти став його наказ про відмову від міністерської платні на користь незаможним студентам Кам'янець-Подільського університету. Він активно зайнявся створенням Ради міністра освіти, до якої увійшли представники української професури і видатні громадські діячі — Д.І.Багалій, А.Ю.Кримський, Є.К.Тимченко, Ф.П.Сушицький, Г.Г.Павлуцький, О.І.Левицький, О.Ф.Музиченко, А.М.Лобода, М.Марковський та ін.

15-19 січня 1919 р. І.І.Огієнко зробив кадрові призначення до КПДУУ, які значно підсилили професорсько-викладацьку корпорацію. Так, роботу в університеті отримали М.М.Хведорів (ординарний професор), О.З.Неселовський, Д.Шелудько, М.О.Столярів, А.Е.Малиновський, П.В.Клименко (екстраординарні професори), М.М.Васильківський, Й.Ф.Оксіюк, О.В.Прахов, П.Г.Клепатський, М.А.Плевако, Л.Левітський, І.А.Любарський, Д.І.Дорошенко (приват-доценти), О.А.Аленич (старший асистент).

Міністр ініціював заходи із збудування приміщень КПДУУ, *«Закон про заснування при Кам'янець-Подільському Державному Українському Університеті зразкового городу і про видачу 97 707 крб. одноразової допомоги на організацію цього городу»*.

Важкою успадкованою проблемою, якою довелося займатися І.І.Огієнку, була доля російських університетів України в умовах національного відродження. За його вказівкою створили представницьку *«Нараду по негайних питаннях, зв'язаних з становищем російських університетів на Вкраїні»*, яка розпочала роботу 18 січня 1919 р. На жаль, виробити проект державної платформи в галузі російської вищої школи в Україні не вдалося. Тому 24 січня 1919 р. І.І.Огієнко заснував *«Комісію в справах щодо вищих шкіл і наукових інституцій»* в складі 15 осіб. На початку лютого, через наступ радянських військ на Київ, міністр освіти разом з урядом опинився у Вінниці, залишивши частині працівників департаменту вищої освіти МНО УНР доручення *«планомірно й невпинно провадити працю Комісії по вищих школах і негайно виготовити статут університетів на Вкраїні та законопроект про Полтавський державний університет»*. Однак виконати його не вдалося через те, що до кінця літа в столиці функціонував радянський режим, який проводив в галузі вищої школи іншу політику.

У Вінниці І.І.Огієнко реалізував ряд заходів, спрямованих на вдосконалення, з одного боку, нормативної бази функціонування українських університетів, а з іншого, — на матеріальну підтримку одного із них — КПДУУ. Так, 5 лютого 1919 р. він видав наказ, за яким Кам'я-

нець-Подільському державному українському університету передавалася у тимчасове користування садиба місцевої колишньої двокласної дівочої церковнопарафіяльної школи зі всіма будинками і майном, затвердив «Тимчасові умови для вступу до Київського та Кам'янець-Подільського державних українських університетів», пішов назустріч студентській молоді і дозволив бажаючим з них здобувати вищу освіту в українських університетах не за 4, а за 3 роки, зменшив їй розмір плати за право навчатися на 30%, розпорядився здешевити обіди в студентській їдальні КПДУУ за рахунок дотації із земських коштів.

У той же день міністр освіти взяв участь в роботі Ради народних міністрів і обґрунтував необхідність заснувати при Кам'янець-Подільському університеті друкарню. Уряд ухвалив рішення видати на початкові роботи з обладнання її 200 тис. крб. 6 лютого І.І.Огієнко знову на засіданні РНМ УНР. Після його ґрунтовної доповіді було ухвалено «Закон про заснування від 1-го лютого 1919 року в усіх вищих школах Української Народної Республіки лектури української мови як обов'язкового предмету для віх факультетів і відділів денної вищої школи».

У щільному графіку роботи міністр освіти знайшов можливість на кілька днів навідатися до Кам'янця-Подільського. Недалеко від кінцевого пункту призначення, на ст. Балин, поїзд зазнав аварії, під час якої І.І.Огієнко дістав легку контузію. Тим же потягом до міста прибув М.С.Грушевський. Між обома діячами відбулася розмова, в ході якої колишньому Голові УЦР було зроблено пропозицію не від'їжджати за кордон, а «*перебути певний час при Кам'янецькім Університеті, читаючи виклади й допомагаючи його науковій організації*». Але М.С.Грушевський не погодився.

В університеті міністр освіти зустрівся з викладачами, придивився до організації навчального процесу. Після відповідних консультацій він призначив екстраординарного професора П.В.Клименка в.о. декана історико-філологічного факультету на один рік. Згодом він організував вибори проректора. Ним став національно свідомий професор М.М.Хведорів, який мав замінити на посаді в.о. ректора П.М.Бучинського.

З'ясувавши, що через посилення дорожнечі, фінансові можливості університету різко погіршилися, розпорядився негайно перевести йому з міністерського кошторису 1919 р. кредити в розмірі 1 233 000 карб.

Наприкінці перебування у Вінниці І.І.Огієнко вніс до Ради народних міністрів законопроект і пояснюючу записку до нього «Про право Київського та Кам'янець-Подільського державних українських університетів проводити іспити на ступені магістра та доктора», що мали на меті забезпечити кращі умови підготовки українських науковців для національної вищої школи, у яких відчувалася гостра потреба.

Прибувши до Кам'янця-Подільського, зайнявся підготовкою до переїзду сюди Міністерства народної освіти (знайшов можливість розмістити очолюване ним відомство, яке перебазувалось після 22 лютого 1919 р. на третьому поверсі університетського будинку). На короткий час (до 24 березня 1919 р.) міністр поєднував свої обов'яз-

ки з ректорськими, що позитивно позначилося на становищі КПДУУ. Серед першорядних кроків І.І.Огієнка на новому місці було призначення протоієрея Ю.Й.Сіцінського приват-доцентом університету по кафедрі церковної археології з дорученням читати обов'язковий курс, починаючи з 20 лютого 1919 р. Для поповнення університетської бібліотеки необхідною літературою відрядив до Чернівців одного із працівників закладу.

Враховуючи потребу для незалежної України великої кількості національних правників, зніціював створення в структурі університету правничого факультету. Для вироблення відповідного законопроекту створив відповідну комісію. Вона закінчила роботу 5 березня 1919 р. Разом із заступником Голови РНМ УНР Є.Архипенком погодив «Штат особистого складу правничого факультету при Кам'янець-Подільському державному українському університеті», за якими впродовж 4-х років передбачалося відкрити 11 посад ординарних професорів, 4 — екстраординарних, — доцентів, а також декана, секретаря, діловода і 2-х канцелярських урядників.

З метою поліпшення підготовки студентів, які навчалися на природничому відділі фізмату, дав доручення виробити законопроект про заснування у містечку Жванці, що знаходилося коло р. Дністер, біологічної станції, добився ухвалення урядом закону про право готувати анатомічні препарати в губернській земській лікарні.

Прагнучи розширити коло абітурієнтів, дати вчителям початкових шкіл можливість здобути університетську освіту, І.І.Огієнко організував вироблення «Правил вступу до вищих шкіл України осіб, що скінчили реформовані по закону 14 червня 1917 року учительські семінарії».

Неабияке значення для зміцнення авторитету КПДУУ мало затвердження міністром освіти рішення Ради професорів від 5 березня 1919 р. про обрання почесними членами університету професорів В.Перетца і А.Кримського, з огляду на їх наукову діяльність, а також професора М.Грушевського, зважаючи на його великі заслуги в галузі українознавства.

У зв'язку з дальшим погіршенням воєнно-політичного становища УНР Директорія і уряд відбули з Проскурова на Волинь і Галичину. 24 березня 1919 р. покинув м. Кам'янець-Подільський міністр освіти І.І.Огієнко. Його міністерство якийсь час ще залишалося у місті (до кінця березня 1919 р.). Ним керував П.І.Холодний. Йому І.І.Огієнко й адресував перед своїм від'їздом записку такого змісту: *«Під час моєї відсутності прошу Вас бути моїм заступником. Закон про єдину школу кінчайте якнайскоріше. Евакуації Міністерства не робити, чекайте моїх розпоряджень»* (від'їзд МНО УНР відбувся з наказу С.В.Петлюри. — Авт.).

Незважаючи на те, що першочерговим для української влади був збройний захист УНР, міністр освіти, перебуваючи в Галичині, намагався проводити через уряд рішення, які були потрібні для національної вищої школи (урядовці, у т.ч. І.І.Огієнко, вважали, що їх повернення у Велику Україну є справою часу). Вже 30 березня 1919 р.

з його подачі Рада народних міністрів ухвалила «Закон про пільги для приват-доцентів Київського та Кам'янець-Подільського державних українських університетів в отриманні наукового ступеня магістра», а 6 і 12 квітня — закони про відкриття з 1-го квітня 1919 р. в структурі КПДУУ сільськогосподарського і правничого факультетів.

Турбувала І.І.Огієнка і відсутність основного нормативного документа, що регулював внутрішнє життя української вищої школи. Його не змогли виробити за часів Гетьманської держави, хоч тоді відкрили два українських університети. Молодий міністр освіти доручив телеграфом проректору КПДУУ М.М.Хведорову розглянути на засіданні Ради професорів проект Статуту українських університетів і висловити своє ставлення до нього. Очевидно, він хотів якнайскоріше провести документ через уряд. Однак, як свідчать архівні документи, зауважень до нього виявилось забагато, через що реалізувати намір тоді не вдалося.

Іншою проблемою, яка, на жаль, не вирішувалась, була потреба придбати для КПДУУ друкарського обладнання за кордоном (за ним спеціально відрядили Д.І.Дорошенка і М.А.Чайковського). Отримавши в Галичині інформацію про недостатність отриманих ними коштів (200 тис. крб.), міністр освіти розпорядився виділити негайно із 10-мільйонного фонду Міносвіти на зазначену мету ще 300 тис. крб. з тією умовою, що друкарня університету, коли запрацює, видрукує українською мовою серію підручників для вищих шкіл УНР.

Не забував І.І.Огієнко і про гостроту кадрового питання єдино діючого національного університету. Так, йому вдалося призначити приват-доцентами до КПДУУ: львівського науковця О.Тисовського — по кафедрі зоології, викладача Катеринославського гірничого інституту А.С.Синявського — по кафедрі політекономії і статистики; магістранта кафедри церковного права Московського університету В.Т.Рафальського — по кафедрі церковного права богословського факультету.

Шукаючи вихід із глибокої державно-політичної кризи, Директорія УНР 9 квітня 1919 р. сформувала у м. Рівне новий уряд на чолі з соціалістом Б.Мартосом. З відомих причин туди не увійшов І.І.Огієнко, який дотримувався правих політичних поглядів. 25 квітня 1919 р. новий голова уряду направив відомому політичному діячеві Галичини А.В.Крушельницькому телеграму: «Наказом Директорії Української Народної Республіки від 25.IV.1919 р., Ч.1773 Вас призначено Міністром Народної Освіти Української Народної Республіки. Повідомляючи про це, маю за честь ласкаво просити Вас приступити до виконання обов'язків на зазначеній посаді з 25 цього квітня».

У зв'язку з цим І.І.Огієнко вимушено пішов у відставку, так і не завершивши ряду цінних починань. 26 квітня 1919 р., передаючи справи наступнику, він видав останній міністерський наказ за №68, яким засвідчив свою шану до працівників Міносвіти, з якими працював впродовж 3,5 місяців. *«Залишаючи важкий і відповідальний пост Міністра Народної Освіти Української Народної Республіки, — наголошував він, — приношу щирю подяку всім співробітникам, що працювали вкулі*

зо мною і терпеливо несли важкий тягар, який доля наклала на нас. Я переконаний, що й надалі ви всі працюватимете енергійно й ретельно на користь рідній школі і на славу любій Україні».

3 червня 1919 р. українські війська визволили Кам'янець-Подільський, який на 5,5 місяців став державним центром УНР. Наступного дня сюди повернулися із Галичини І.І.Огієнко, який зосередився на виконанні лише ректорських обов'язків. Він провів засідання Ради професорів, приурочене другій річниці першого Універсалу Української Центральної Ради (виступив з доповіддю «Культурно-просвітне життя України за два останні роки»), заходився відкривати кафедру історії і теорії музики, очолив комісію з проведення при університеті курсів лекцій для козаків армії УНР і місцевих робітників та ремісників, зніціював створення подільського осередку Українського Червоного Хреста (його обрали головою управи), читав лекції на інструкторсько-інформаційних курсах для представників волостей Поділля, опікувався забезпеченням продуктами студентського буфету, активізував життя бібліотечної комісії університету тощо.

У зв'язку з відкриттям двох нових факультетів — сільськогосподарського і правничого — і появою наступних курсів на 3-х інших факультетах активно зайнявся вирішенням кадрової проблеми. В середині липня, за його активної участі, викладацький корпус поповнили: в.о. екстраординарного професора по кафедрі фізіології худоби М.Т.Герашенко, в.о. приват-доцентів: по кафедрі сільськогосподарської механіки Є.В.Бачинський, сільськогосподарського аналізу — О.Полонський, фінансового права — Х.М.Лебідь-Юрчик, географії — В.О.Геринович, ботаніки — Н.Т.Гаморак, класичної філології — Г.М.Іваниця; приват-доценти: по кафедрі полонознавства — Л.Б.Б'ялковський, російської літератури — П.Филимович. Лектором з суспільної агрономії прийняли І.Олійника. Без конкретної посади на викладацьку роботу прибув кандидат економічних наук С.С.Остапенко. Через незайнятість кафедри історії і літератури єврейського народу ректор звернувся з відповідним проханням до Міністерства єврейських справ УНР. Його непохитною умовою було викладання зазначених дисциплін лише українською мовою.

В Кам'янецьку добу Директорії УНР І.І.Огієнко домігся того, що очолюваний ним заклад яскраво зарекомендував себе як вогнище національної культури, важливий осередок освітньо-культурного життя краю і опора українського державотворення. Сам ректор, крім участі в роботі зазначених вище різних курсів, що функціонували при університеті, виступав з окремими лекціями, які збирали повну аудиторію. Це, наприклад, «Відродження української церкви», «Політичні етнографічні назви східного слов'янства» та ін.

Враховуючи ту незаперечну істину, що керівник КПДУУ мав великий організаційний хист, був щирим українським патріотом, активно відстоював національний характер православної церкви в Україні, Директорія УНР 15 вересня 1919 р. призначила його міністром ісповідань УНР із залишенням за ним посади ректора університету. Новий міністр взявся за українізацію православної церкви енергійно,

широкомасштабно, самовіддано. Але і для університету у нього залишалося достатньо часу: періодично проводив засідання правління, на яких зараховували молодь на навчання, організовував вибори нових викладачів (С.Архипенка — на посаду приват-доцента кафедри сільськогосподарської економіки й статистики, Є.Завадського — в.о. приват-доцента кафедри історії римського права, П.В.Табінського — приват-доцента по кафедрі патрології, С.Рудницького — професора кафедри географії, В.О.Бірчака — в.о. приват-доцента кафедри нового українського письменства, О.Яницького — приват-доцента по кафедрі фізики); прикомандирував до КПДУУ екстраординарного професора КДУУ Є.К.Тимченка для читання обов'язкового курсу по кафедрі мовознавства та санскриту. Всіх їх, а також прийнятих на роботу ще влітку 1919 р., зобов'язав прочитати по одній вступній лекції, провів засідання Ради професорів, на якому ухвалили «Звернення до світових держав з протестом з приводу варварського нищення генералом Денікіним української культури», звернувся до студентів і урядників університету із закликом створити летючі санітарні відділи для порятунку Української Галицької армії, яку серйозно вразив тиф (було сформовано і відправлено до війська кілька груп студентів-санітарів).

З нагоди першої річниці відкриття КПДУУ ректор дав інтерв'ю часопису «Україна», де окреслив ряд проблем, з якими довелося зіткнутися колективу університету: недостатня кількість професорів, мало навчальних площ, бідна матеріально-технічна база, кепське фінансове становище студентів. І все ж, І.І.Огієнко дивився в майбутнє з оптимізмом. Щоб збільшити навчальні площі, він запропонував взяти в оренду приміщення місцевої жіночої гімназії Ю.Славутинської. Ідею реалізували, додаткові площі отримав природничий відділ фізико-математичного факультету.

15 листопада 1919 р. на засіданні Ради народних міністрів під головуванням С.В.Петлюри ухвалили рішення залишити м. Кам'янець-Подільський і навколишню територію для їх окупації польським військом. Щоб забезпечити зносини з чужою владою запровадили посаду Головноуповноваженого уряду УНР, на яку призначили І.І.Огієнка. В його розпорядження передали *«з коштів Державної скарбниці 30000000 гривень на витрати по піклуванню громадянами УНР, що залишаються на цій території, та на забезпечення шпиталю та хворих»*. При цьому високі урядовці наголосили, що «Головноуповноважений, як представник уряду, заступає інтереси громади перед тою неукраїнською владою, яка займе м. Кам'янець». Відтепер на покинутій владою УНР зазначеній території І.І.Огієнко був найвищим українським державним посадовцем, на якого навалилися десятки всіляких, вкрай складних проблем (формування референтур, Ради (Комітету) Головноуповноваженого, місцеві і прибулі українські інституції, військовики, школи, шпиталі, кілька тисяч держчиновників, велика заборгованість з виплатою зарплат і надбавок різним категоріям бюджетників за кілька місяців, збереження держмайна, тисячі мігрантів з різних регіонів України, міжконфесійні відносини, підтримка українських військовополонених у польських таборях, украї-

нської дипломатичної місії у Варшаві тощо). Як міністру ісповідань, йому належало займатися розбудовою Української Автокефальної Православної Церкви на невеличкій українській території.

А ще був університет з 60 викладачами і 1,4 тис. студентів. Доводилося займатися питаннями палива, виробленням Статуту наукового товариства, що появилось в закладі восени 1919 р., створенням Комісії з перекладу на українську мову текстів Св. Письма, придбанням за кордоном наукової літератури і навчального обладнання, виділенням коштів видавничому відділу Ради студентських представників для друку курсів лекцій викладачів, виробленням Статуту університетської бібліотеки, звільненням з-під польського арешту окремих студентів, формуванням комісії з вироблення історичного словника української мови та вироблення правничої термінології тощо.

Дошкуляли вкрай пекучі проблеми. Через зростаючу дорожнечу становище професорсько-викладацької корпорації різко погіршилось. За завданням І.І.Огієнка спішно розробили проект нових штатів університету, де передбачили вищі посадові оклади академічному, допоміжному й технічному персоналу. 25 грудня 1919 р. Головноуповноважений уряду УНР передав «Проект» голові українського уряду І.П.Мазепі з проханням невідкладно затвердити, бо *«матеріальне становище університету надзвичайно скрутне»*.

Зі своєї нової посади І.І.Огієнко мав неабиякі можливості розв'язувати фінансові проблеми КПДУУ. Так, у грудні 1919 р., скликавши нараду урядовців, що через різні обставини опинилися в Кам'янці-Подільському, він домогся ухвалення рішення про асигнування на утримання професури, працівників та придбання у власність закладу двох будинків 125 млн. крб. Профінансували роботу комісії з складання історичного словника української мови і вироблення правничої термінології.

У січні 1920 р. уряд виділив Головноуповноваженому додатково 50 млн. крб. *«на видатки державного значення по проведенню всіх доручених йому справ в сфері наданих уповноважень»*. Скориставшись цим, І.І.Огієнко провів через правління університету рішення про підвищення зарплати служачим університетської бібліотеки по вільному найму до 1 тис. крб. на місяць. Комітет ГУ ухвалив рішення про надання 200 бідним студентам 2 млн. 400 тис. крб. (по 2 тис. крб. на одну особу впродовж 6 місяців). З лютого 1920 р. почали видавати державні стипендії незаможним студентам. Також профінансували перше число студентського часопису «Нова думка». Фінансова комісія при Комітеті ГУ висловила за те, аби з фондів Головноуповноваженого виділити 300 тис. крб. на відновлення студентської їдальні, яка певний час не функціонувала.

Чимало сил затратив І.І.Огієнко на порозуміння з польською владою. 22 січня 1920 р., в день Злуки українських земель в новітню соборну українську державу, штаб польської групи генерала Крайовського, який знаходився в Чорткові, направив ГУ наказ про негайну депортацію за Збруч всіх галицьких українців, які проживали там до початку українсько-польської війни 1918-1919 рр. Під час зустрічі

І.І.Огієнка з генералом вдалося досягти домовленості про те, що цей захід не буде поширено на студентів і працівників університету. Трохи згодом польська військова влада поінформувала, що у Кам'янці-Подільському можуть залишатися вихідці з Галичини, які, по-перше, працюють професорами місцевого університету, по-друге, вступили до українського війська і, по-третє, мають стале заняття.

Проте дуже скоро домовленість було зламано. Поляки знову оголосили про депортацію (до 10 березня). Такий крок заставив І.І.Огієнка шукати нових переговорів з генералом Крайовським. Вони відбулися, і вихідці з Галичини (йшлося про викладачів і студентів), мали залишатися у Кам'янці і після зазначеного терміну до подальших розпоряджень. Страхуючись від несподіванок, Головноуповноважений направив свого представника до Варшави, де знаходився цивільний уряд Волині й Подільського фронту, для захисту інтересів галичан, що мешкали у Кам'янці-Подільському і сусідніх повітах.

Аргументи польської сторони актуалізувалися, коли 10 березня 1920 р., в ході багатотисячної маніфестації на честь Т.Г.Шевченка, одна з колон галичан заспівала антипольську «Не пора». Польські жандарми кинулися вилловлювати співаків, щоб негайно відправити за Збруч. Вже наступного дня І.І.Огієнко отримав повідомлення коменданта і командуючого Кам'янецького повіту капітана Оцеткевича про те, що галичани мають залишити місто до 20 березня. Професорам, урядовцям і студентам університету робився виняток. Надалі поляки поверталися до цього питання знову і знову, називали днем депортації, наприклад, 20 червня 1920 р. Зрештою, залишилося status quo.

В полі зору І.І.Огієнка постійно знаходилися питання матеріального становища колективу університету, його поповнення, наукової видавничої діяльності. Зокрема, 27 березня 1920 р. провів нараду присутніх у Кам'янці міністрів та їх заступників, на якій ухвалили рішення про збільшення платні навчальному персоналу по всіх посадах, а також лекційну платню і стипендії у 5 разів, всім іншим — у 4 рази. На ведення зразкового університетського горбоду Головноуповноважений разом із в.о. міністра народної освіти П.І.Холодним і держконтролером Кабачковим відпустили закладу 3,5 млн. крб.

12 березня 1920 р. він затвердив в якості приват-доцентів КПДУУ обраних Радою професорів таких осіб: І.Шереметинського — по кафедрі загальної скотарства, Є.Сердюка — сільськогосподарського будівництва, С.Остапенка — статистики і політичної економії. Приват-доценту Київського державного українського університету Й.Пеленському дозволив викладати курс історії всесвітнього мистецтва на історико-філологічному факультеті. 10 травня звернувся до Міністерства народної освіти УНР з проханням відкрити в університеті 10 професорських стипендій для підготовки молодих і перспективних кадрів, ініціював законопроект про забезпечення викладачів квартирами. Дав дозвіл на відкриття з початку нового навчального року кафедр кооперації й місцевого самоврядування, а також педагогіки.

Згодом ректор оголосив конкурс на заміщення вакантних посад професорів і приват-доцентів на факультетах: історико-філологічно-

му — 8, фізико-математичному — 12, богословському — 14, правничому — 14 і сільськогосподарському — 15.

У березні 1920 р. ГУ виділив кошти на підготовку словників: термінологічного — 300000 крб., історичного словника української мови — 100000 крб. На видання першого із них (наклад 3 тис. примірників) заклали 3 млн. грн. 10 квітня 1920 р. нарада присутніх з Кам'янці-Подільському міністрів під головуванням І.І.Огієнка ухвалила рішення асигнувати 2 млн. крб. на видання «Записок Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету» та курсів лекцій професорів.

6 травня 1920 р. І.І.Огієнка обрали ректором КПДУУ на 4 роки. За нього проголосувала абсолютна більшість членів Ради професорів (проти було всього двоє). Головний отаман С.Петлюра затвердив це рішення, яке мало зберегати легітимність до 1 травня 1924 р.

9 липня 1920 р., у зв'язку з воєнними подіями, І.І.Огієнко разом з сім'єю відбув до Станіславова. Працював у складі уряду УНР, який змушений був змінювати місце перебування, мріяв про повернення до ректорської праці. 22 жовтня 1920 р., під час відзначення другої річниці відкриття університету в Кам'янці-Подільському, в.о. ректора М.М.Хведорів зачитав учасникам урочистого засідання Ради професорів КПДУУ телеграму від І.І.Огієнка з Тарнова: *«Шлю свій сердечний привіт всім моїм товаришам-професорам і служачим, а Університету бажаво буйного розцвіту на користь і славу рідній Україні. Дуже сумую, що в цей великий день недоля відірвала мене від наймилішого мені Кам'янецького Університету, з яким душою своєю я навіки зв'язаний»*.

Повернувся він до Кам'янця лише 7 листопада 1920 р., але не надовго — вже через тиждень, 14 листопада, в зв'язку з наступом радянських військ і евакуацією з міста українських державних установ, членів уряду і проводу різних політичних партій і організацій, назавжди покинув Батьківщину і відправився в останню еміграцію.

Разом з близькими І.І.Огієнко опинився в Тарнові, а згодом у Винниках під Львовом. Жили у великій скруті. На допомогу прийшов митрополит УГКЦ А.Шентицький. Пізніше вчений переїхав до Львова, де працював над мовознавчими проблемами та питаннями «розмосковлення» православної церкви України, видав «Православний словник», «Іпостату і правильність української мови», стінні таблиці для шкіл тощо, викладав у місцевій жіночій семінарії, звідки невдовзі його звільнили.

Незважаючи на тяжкі життєві випробування, не відходив від церковно-політичної діяльності. Разом із о. Савчуком займався пошуками митрополита для греко-православної церкви у Канаді, брав активну участь у створенні там УГПЦ. У 1923 р. його запросили на посаду викладача (за іншими даними — ректора) духовної семінарії в Канаді.

З відкриттям у Варшавському університеті православної богословського відділу І.І.Огієнко з 1926 р. очолював тут кафедру старослов'янської мови й кирилівської палеографії, згуртував групу українських студентів, які активно виступали проти колонізації.

У 1930 р. його обирають членом Собору Православної Церкви, згодом стає заступником Голови Передсоборного зібрання. 1932 року

І.І.Огієнка звільняють з Варшавського університету за «український націоналізм», «спротив полонізації українських студентів, православних богословів».

Видає науково-популярний журнал «Рідна мова» (німці закрили його у 1939 р.) і, як додаток, науково-популярну бібліотеку, продовжує дослідження з походження української мови. 1935-1937 рр. редагує науково-літературний щомісячник «Наша культура». Тут, а також в «Рідній мові», друкує свої праці — «Складню української мови», «Український літературний наголос», «Рідне слово».

Працюючи професором богословського факультету, написав ряд фундаментальних праць: «Нариси з історії української мови» (1927), «Костянтин і Мефодій» (1927-1928), «Пам'ятки старослов'янської мови» (1927), «Морфологія церковнослов'янської мови» (1927), «Повстання азбуки літературної мови у слов'ян» (1927). У 1937 р. І.І.Огієнко довів кількість своїх наукових праць до 441. З 1932 по 1939 рр. працював над перекладом Біблії та інших богослужбових книг з єврейської та грецької мов на українську.

З початком Другої світової війни очолив церковну раду, яка вела боротьбу за відновлення національного духу Української автокефальної православної церкви у Польщі. 30 вересня 1940 р. Собор єпископів УАПЦ ухвалив рішення висвятити І.І.Огієнка в єпископи з титулом архієпископа Холмського і Підляського. 8 жовтня 1940 р. в Яблочинському монастирі митрополит Дионісій постриг його у ченці і дав ім'я Іларіон, якого 10 жовтня висвятили дияконом, а наступного дня — ієромонахом з веденням в сан архімандрита. З 21 жовтня 1940 р. Іларіон — заступник митрополита УАПЦ генерал-губернаторства. У 1941 р. розглядалося питання про призначення його на посаду митрополита Київського і всієї України, але через внутрішні чвари в церковних колах кандидатура Іларіона не пройшла.

26 березня 1944 р. Собор єпископів Варшавської митрополії висвятив його на митрополита Холмського і Підляського. Але через обставини воєнного часу розгорнути широку діяльність у новій якості не встиг. Незабаром Іларіону довелося рятуватися від загрози наступу радянських військ. Спочатку перебував у Криничі, що на Лемківщині, згодом були Словаччина, Закопане, Краків, із наближенням фронту опинився в католицькому монастирі біля Відня, потім — у Швейцарії, де разом з іншими українськими біженцями поселився в одному з лозанських готелів біля Женевського озера. На запрошення громади церкви Св. Покрови Вінніпегу у березні 1947 р. прибув до Канади. У серпні 1951 р. Собор єпископів обрав його Першоієрархом УГПЦ в Канаді.

Помер 29 березня 1972 р. Похований у Вінніпезі.

The article characterizes biographical parameters of Ivan Ohijenko's personality, points out at his state building, scientific and pedagogical activity.

Keywords and phrases: Ukrainian state building, national education, metropolitan.

Отримано: 23.04.2008 р.